

A THAT-NYOM EFFEKTUS JELENLÉTE AZ ANGOLBAN ÉS HIÁNYA AZ OLASZBAN: EGY LEHETSÉGES ELEMZÉS MINIMALISTA KERETBEN

Sotkóné Grosz Anikó

Bevezetés¹

Jelen dolgozat tárgya egy könnyen megfigyelhető szintaktikai eltérés az angol és az olasz nyelv között, amelyet generatív keretben már többen leírtak és különféleképpen modelleztek. Célunk azt megvizsgálni, hogy a modern szintaxiselmélet eszközeivel, kizárólag minimalista fogalmakra támaszkodva, miként adhatunk magyarázatot a két nyelv közötti különbségre.

Dolgozatunk első részében röviden áttekintjük az idevonatkozó releváns nyelvi adatokat, majd ismertetjük a korábbi elemzéseket. Ezt követően bemutatunk egy jelentős, minimalista keretben született elemzést, amely elegánsan és sok egyéb adatot megmagyarázva modellezi az angol nyelvben megfigyelhető jelenséget. Végül a 4. és 5. fejezetben azt vizsgáljuk, hogyan alkalmazható ez az elemzés az olasz adatokra.

1. A *that*-nyom effektus fogalma

Az angol *that* ('hogy') alárendelő kötőszó legtöbbször opcionális. Kitehetjük a mellékmondatban, de akár el is maradhat (1–2):

- (1) *You think (that) John loves Mary.*
te gondolsz hogy John szereti Mary
'Azt gondolod, (hogy) John szereti Mary-t.'
- (2) *You think (that) John met Mary in the garden.*
te gondolsz hogy John találkozott Mary PREP a kert
'Azt gondolod, (hogy) John találkozott Mary-vel a kertben.'

A *that* általában akkor is opcionális, ha kérdőszómozgatással a mondat elejére viszünk egy összetevőt, legyen ez akár a tárgy (3), akár valamilyen határozó (4):

¹ Köszönöm Dr. Surányi Balázs és Olsvay Csaba tanár úr értékes szakmai segítségét, valamint az anonim lektor alapos és építő kritikáját. A cikk esetleges hibáért a felelősség természetesen kizárólag engem terhel.

- (3) **Who_i** do you think [t_i'(that) John loves t_i]?
 kit AUX te gondol hogy John szereti
 'Mit gondolsz, hogy kit szeret John?'
- (4) **Where_i** do you think [t_i'(that)John met Mary t_i]?
 Hol AUX te gondolsz hogy John találkozott Mary
 'Mit gondolsz, hogy hol találkozott John Mary-vel?'

Ha azonban az alanyt mozgatjuk, a *that* nem opcionális, hanem kötelező elhagyni (5–6):

- (5) **Who_i** do you think [t_i't_i loves Mary]?
 kit AUX te gondolsz szereti Mary
 'Mit gondolsz, hogy ki szereti Mary-t?'
- (6) ***Who_i** do you think [t_i' that t_i loves Mary]?

A (6) mondatban megfigyelhető jelenség az, amelyet hagyományos terminológiával *that*-nyom effektusnak neveznek (*that*-trace effect). A fonológiailag kitöltött mondatbevezető után nyom áll, amely a mondat agrammatikalitását okozza (pl. Haegeman 1991: 398–399, Graffi 1994: 282).

A fent idézett elemzések megállapították, hogy mivel hasonló folyamatot más nyelvekben is megfigyelhetünk, a mondat agrammatikalitását valamely univerzális elv megsértésére célszerű visszavezetni. Az olaszban (és általában az újlatin nyelvekben) azonban e feltevésnek ellentmondó adatokat találunk.

A *that* olasz megfelelője, a *che* kötőszó szintén sokszor opcionális², ahogy azt a következő példákon (7–8) megfigyelhetjük:

- (7) *Pensi (che) John ami Mary.*
 gondolsz hogy John szereti-SUBJ Mary
 'Azt gondolod, (hogy) John szereti Maryt.'
- (8) *Pensi (che) John abbia incontrato Mary nel giardino.*
 gondolsz hogy John AUX-SUBJ találkozott-PART Mary PREP kert
 'Azt gondolod, hogy John találkozott Maryvel a kertben.'

A *che* akkor is elhagyható, ha kérdőszómozgatás történik, akár a tárgyat (9), akár egy határozót (10), akár az alanyt mozgatjuk (11):

- (9) **Chi_i** pensi [t_i'(che) John ami t_i]?
 kit gondolsz hogy John szereti-SUBJ
 'Mit gondolsz, hogy kit szeret John?'

² A kötőszó elhagyhatósága az olaszban sokkal megszorítottabb, mint az angolban. Csak bizonyos típusú igék után, komplemetum pozícióban álló mellékmondatokban lehetséges, ahol az állítmány kötőmódban, feltételes módban vagy jövő időben áll (Poletto 2001: 268).

- (10) *Dove_i pensi* [*t_i' (che) John abbia incontrato Mary t_i]*?
hol gondolsz hogy John AUX-SUBJ találkozott-PART Mary
'Mit gondolsz, hogy hol találkozott John Mary-vel?'
- (11) *Chi pensi* [(*che) ami Mary*]?
kit gondolsz hogy szereti-SUBJ Mary
'Mit gondolsz, hogy ki szereti Mary-t?'

Mivel azt feltételeztük, hogy *that*-nyom effektust valamely univerzális elv megsértése okozza, azt várnánk, hogy a (11), amely a (6) mondat tükörfordítása, szintén agrammatikus lesz. További fontos szempont a vizsgált tényekkel kapcsolatban az, hogy a *that*-nyom effektus hiánya nemcsak az olasz, hanem minden olyan nyelvre jellemző, ahol az igei morfológia gazdagsága lehetővé teszi az alanyi névmás elhagyását (ún. *pro*-drop nyelvek). Noha első ránézésre nem egyértelmű az összefüggés az alany elhagyhatósága és a *that*-nyom effektus hiánya között, látni fogjuk, hogy generatív keretben ez is jól modellezhető. A következő fejezetben áttekintjük, hogy a kezdeti elemzések hogyan magyarázták a *that*-nyom effektus jelenségét, illetve annak hiányát a *pro*-drop nyelvekben.

2. A „hagyományos elemzés”

Az első összefüggő és nagy hatású, generatív keretben kialakult elméletrendszerben, az ún. Kormányzás és Kötés Elméletében (*Government and Binding Theory*, a továbbiakban: GB) általánosan elfogadottá vált az az elemzés, amely a *that*-nyom effektus létrejöttét az úgynevezett Üres Kategória Elvének (*Empty Category Principle*) megsértésére vezette vissza. Ezen elv szerint minden nyomot helyesen kell kormányoznia egy másik elemnek, vagyis egy nagyon pontosan meghatározott szerkezeti viszonyoknak kell létrejönnie a nyom és egy magasabb pozícióban álló összetevő között. A helyes kormányzás fogalmára többféle definíciót találunk a szakirodalomban, ezek részletes vizsgálata azonban nem célja e dolgozatnak. A következőkben ismertetünk egy konkrét megoldást, szemléltetve, milyen jellegű modellben adtak magyarázatot az angol-olasz különbségre a GB-keretben született elemzések.

Graffi (1994: 296–297) a helyes kormányzás fogalmára a következő definíciót adja:

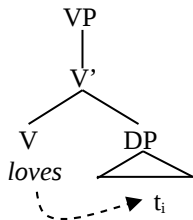
(12) **Helyes kormányzás**

A akkor és csak akkor kormányozza helyesen B-t, ha

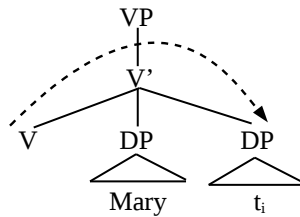
- a. A k-vezérli B-t, a Minimalitás Feltétel³ teljesül és
 - (i) A antecedense B-nek **vagy**
 - (ii) A egy [+V] jeggyel rendelkező, nem-defektív fej
- b. minden, A és B közötti maximális projekció komplementum-pozícióban található.

Graffi definíciója alapján azokban a mondatokban, ahol nem lép fel a *that*-nyom effektus ((13) = (3) és a (14) = (4) mondatok), létrejön ez a bizonyos szintaktikai kapcsolat: az alárendelő mondat igéje helyesen kormányozza az utána álló nyomot (hiszen *k*-vezérli azt, nincs olyan csomópont kettejük között, amely *k*-vezérelné a nyomot, de nem *k*-vezérelné az igét, rendelkezik [+V] jeggyel és nem defektív):

(13) = (3) **Who_i** do you think
[t_i'(that) John loves t_i]?

(14) = (4) **Where_i** do you think
[t_i'(that) John met Mary t_i]?

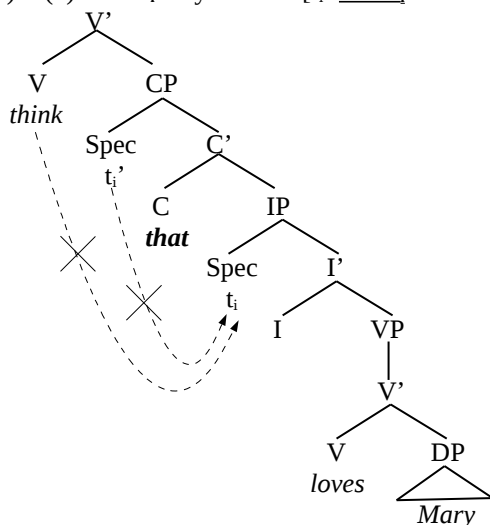
A (15)=(6) mondatban a helyes kormányzás mind a főmondat igéje, mind az antecedens (t_i') által létrejöhetne. A Minimalitás Feltétel alapján azonban a C fejnek kell helyesen kormányoznia t_i nyomot. Graffi modelljében a mondatbevezető azonban defektív, nem képes helyes kormányzásra. Tehát a kötőszó beékelődése miatt az Üres Kategória Elve nem teljesül, a mondat agrammatikus lesz:

³ Korábbi elemzések a *k*-vezérlés helyett az *m*-vezérlést szabták a helyes kormányzás feltételül. Az elmélet fejlődése során azonban a végül az előbbi vált általánosan elfogadottá. A Minimalitás Feltétel Graffi modelljében a Rizzi-féle Relativized Minimality fogalmára támaszkodik. E definíció szerint X akkor kormányozza Y-t (fejként vagy antecedensként), ha nincs olyan Z, amely

- tipikusan kormányozni képes Y-t (fejként vagy antecedensként) és amely
- *k*-vezérli Y-t, de nem *k*-vezérli X-et.

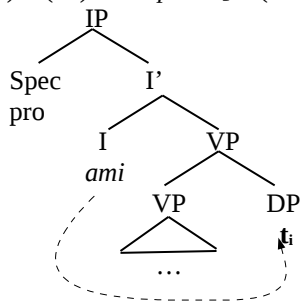
Lásd bővebben Graffi (1994: 296–297)-ben.

(15) = (6) **Who*_i do you think [_{t_i'} **that** _{t_i} loves Mary]?

Az olasz nyelvben a GB-elemzés szerint azért nincs *that*-nyom effektus, mert az alany az ige után is állhat. Ez azért lehetséges, mert az ige előtti, kötelezően kitöltendő⁴ kanonikus alanyi pozíciót a fonológiailag üres alanyi névmás, a *pro* is elfoglalhatja. A *pro* pedig azért lehet jelen a modellben, mert a nyelv igei morfológiája kellően gazdag ahhoz, hogy a fonológiailag nem kitöltött alanyt azonosítani lehessen (Haegeman–Guéron 1999: 603). A (16)=(11) mondat esetében tehát ismét csak a mellékmondat igeje által jön létre a helyes kormányzás:

(16) = (11) *Chi*_i *pensi* [_{t_i'} (*che*) *pro* *ami* _{t_i} *Mary*]?

⁴ Az alanyi pozíció kötelező kitöltését egy másik általános elv, az úgynevezett Kiterjesztett Projekciós Elv (EPP) kívánja meg.

A GB-elemzés tehát megfelelően modellezi a (15) = (6) típusú mondatokban lezajló jelenséget, valamint rávilágít a *pro*-drop nyelvek gazdag igei morfológiája és a *that*-nyom effektus hiánya közötti összefüggésre. A (helyes) kormányzás fogalma ebben az elemzésben kulcsfontosságú. Azonban éppen ez a fogalom volt az, amelyet a GB-t meghaladó, a minimalista program égisze alatt született teóriák, elméleti problémák miatt, kiiktattak. A *that*-nyom effektussal kapcsolatos adatok magyarázatára tehát egy merőben más modell szükségeltetik. A következő fejezetben ismertetünk egy minimalista elemzést⁵, amely – sok más jelenség mellett – magyarázatot ad az angol adatokra is.

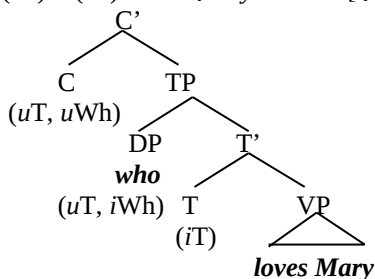
3. Egy nagy jelentőségű elemzés minimalista keretben

Az ismertetni kívánt elemzés Pesetsky–Torrego nevéhez köthető (2001: 1–13). A szerzőpáros által használt elméleti keretben – más, minimalista elemzésekhez hasonlóan – az összetevők jegyeket hordoznak, amelyek lehetnek a szemantika számára értelmezhetőek, illetve nem értelmezhetőek. A nem értelmezhető jegyeknek törlődniük kell a deriváció végére. Ez úgy lehetséges, ha ugyanaz a jegy két összetevőn is szerepel, és az összetevők között meghatározott szintaktikai viszony jön létre, az úgynevezett Move vagy Agree reláció révén. A Move során az adott összetevők mozgatás révén lokális viszonyba kerülnek, míg az Agree csupán egyezést feltételez. Bizonyos jegyek megkívánhatják a mozgatást (amennyiben rendelkeznek az úgynevezett [+EPP] tulajdonsággal).

A (15)=(6) mondat szerkezete (az alárendelt CP felépüléséig), valamint az összetevőkhöz tartozó jegyek eloszlása az (17)-ben látható. Az ágrajzon az *i* jelentése *uninterpretable* 'nem értelmezhető', az *i* az *interpretable* 'értelmezhető', a T az időjegy, a Wh a *Wh*-jegy (kérdő interpretáció).

⁵ A 3. fejezetben ismertetendő elemzés alternatívája a szintén Minimalista Programba illeszkedő Rizzi–Shlonsky-féle modell (Rizzi 2006: 19–20, illetve Rizzi–Shlonsky 2007: 4–5). Ezen elemzés szerint a *that*-nyom effektus oka az, hogy egy *Criterial Freezing*nek nevezett általános elv miatt az alany egyáltalán nem mozoghat ki kanonikus pozíciójából. Az agrammatikalitás elkerülésére a nyelvekben különböző „stratégiákat” figyelhetünk meg, mint például az olaszban a *pro* beillesztése kanonikus alanyi pozícióba. Noha ez a modell is kielégítő módon ad számot az általunk vizsgált mondatok szerkezetéről, úgy tűnik, kevesebb jelenséget magyaráz meg, nem támaszkodik olyan sok független érvre, mint az itt bemutatandó elemzés, amelyet ezért előnyben részesítettünk.

(17) = (15) ***Who_i** do you think [_{t_i} **that t_i** loves Mary]?

Pesetsky–Torrego (2001: 4–5) a C fejen feltételezi a T- illetve Wh-jegyvet, amelyeknek törlnödniük kell a deriváció végére. Mivel e jegyek rendelkeznek a [+EPP] tulajdonsággal, törlésük csak mozgatás révén lehetséges. A kérdőszón, a kérdő interpretációhoz kapcsolódó Wh-jegyven kívül egy *uT* jegy is szerepel, amely nem más, mint az alanyeset. A szerzőpáros értelmezésében ugyanis az alanyiség és a mondat időjelessége közötti összefüggés úgy ragadható meg, hogy az alanyesetet azonosítjuk a nem értelmezhető időjegyvel.

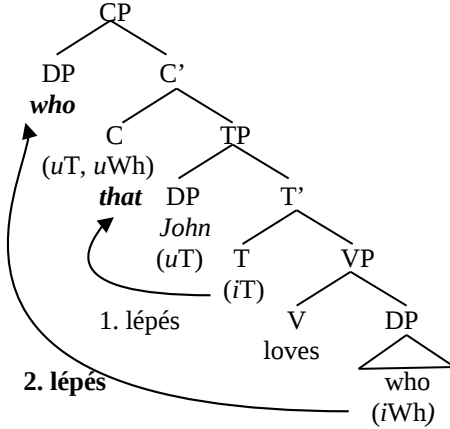
Az elemzés másik sarokköve az ún. Gazdaságossági Elv (Economy Principle), amely kimondja, hogy több lehetséges deriváció közül a „legegyszerűbb” (komputációs szempontból leggazdaságosabb) vezet helyes mondathoz. A gazdaságosság egyik fokmérője az adott derivációban szereplő lépések száma: az a deriváció a leggazdaságosabb, amely a legkevesebb lépést tartalmazza. A harmadik fontos alapfeltevés, amelyet a szerzőpáros alkalmaz, a kötőszó értelmezéséhez kapcsolódik. Az ő elemzésükben a *that* nem egy önálló, a lexikonból kiemelt mondatbevezető, hanem a T-ből C-be való fejmozgatás eredménye: a T fej a C pozícióba mozog, és ott „kiejtődik”, *that*-ként realizálódik (Pesetsky–Torrego 2001: 4; 12)⁶.

Ha a fentieket alkalmazzuk azokra az angol mondatokra, ahol a *that* opcionális, a beágyazott mondat derivációja a következőképpen alakul. Amennyiben van kötőszó, mint a (17) példánkban, a C fejen lévő, nem értelmezhető jegyek törlése két lépésben történhet. Első lépésben egy T-ből C-be való fej-

⁶ Pesetsky–Torrego (2001) olyan példákon keresztül mutatja be elemzését, amelyekben a T fej nem üres, mint az itt szereplő példamondatokban, hanem egy segédigét hordoz. Ekkor a T-ből C-be való mozgatás során a segédige *duplikációjaként* jelenik meg a *that*: a segédige mint antecedens és a *that*, mint nyom mozgatás révén kapcsolódnak egymáshoz, miközben mindkét pozíciót kiejtjük (hasonlóan a rezumptív névmások standard elemzéséhez, Pesetsky–Torrego (2001: 12). Mint azt később látni fogjuk, a kötőszó ilyen értelmezése hasznunkra lesz az olasz példák modellezése során.

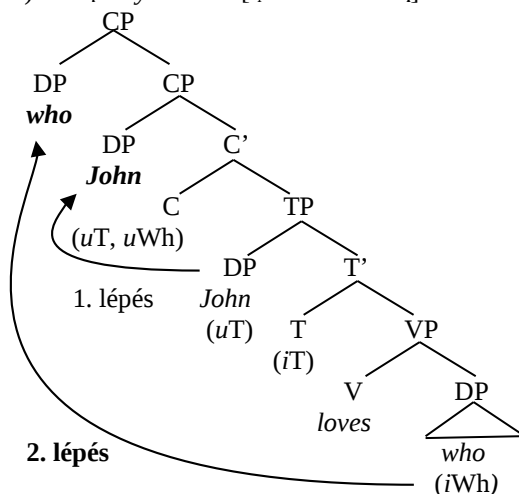
mozgatás által töröljük a nem értelmezhető időjegyet (uT). E transzformáció eredménye a *that* jelenléte a mondatban. Második lépésben történik a kérdőszómozgatás, amellyel az uWh jegyet töröljük (18):

(18) **Who_i** do you think [t_i ' that John loves t_i]?

Amennyiben nincs kötőszó (19), a nem értelmezhető időjegy törlése nem történhet T-ből C-be való mozgatás által. Ekkor az alany lesz az, amely lokális viszonyba fog kerülni C fejjel, a (19)-ben látható módon. *John* a [Spec, CP] pozícióba mozog, és mivel alanyként rendelkezik egy uT jeggyel (amely nem más, mint az alanyeset), törölni tudja a C fejen lévő időjegyet. A Wh-jegy törlése ismételten a *wh*-mozgatás által történik, a deriváció második lépéseként. (Az ilyen típusú mondatokban Pesetsky–Torrego kettős specifikálót feltételez).

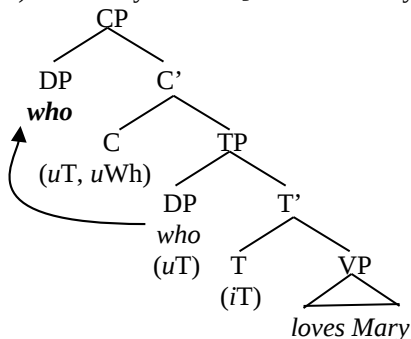
(19) **Who**_i do you think [_{t_i'} John loves _{t_i']?}

A fentebb vázolt mindkét deriváció két lépésből áll (legalábbis ami a C fejen lévő uT és uWh jegyek törlését illeti), vagyis egyformán gazdaságosak. Ezért lehetséges az, hogy mindkettő helyes mondathoz vezet.

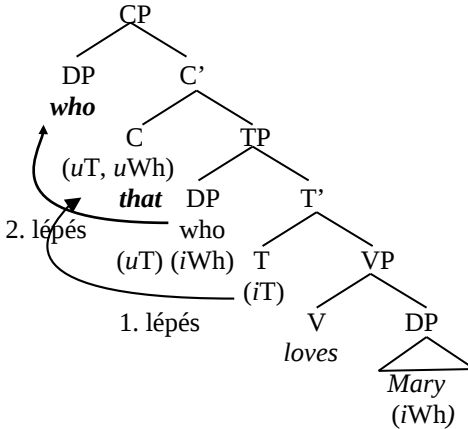
Azokban a mondatokban, ahol nem opcionális a kötőszó, a következő történik. Mint korábban láttuk, ezek azok a szerkezetek, ahol az alanyt mozgatjuk. Ilyenkor egy lépésben tudjuk törölni a C fejen mindkét nem értelmezhető jegyet, hiszen az alanyeset miatt a kérdőszón is megtalálható az uT (20):

(20) **Who**_i do you think [_{t_i'} t_i loves Mary]?

Ott, ahol a *that*-nyom effektus fellép (pl. 20), azt kell feltételeznünk, hogy megtörtént a T-ből C-be való fejmozgatás is, hiszen jelen van a *that*. Az ilyen mondatokban tehát két lépésben töröljük a nem értelmezhető jegyeket (21):

(21) ***Who**_i do you think [_{t_i} **that** t_i loves Mary]?

Ez a deriváció tehát több lépésből áll, vagyis kevésbé gazdaságos, mint a (20)-as ágrajzon szemléltetett, kötőszót nem tartalmazó szerkezet. Két elméletileg lehetséges deriváció közül pedig a Gazdaságossági Elv alapján a kevésbé gazdaságos agrammatikus mondathoz vezet, ezért lesz rossz a (21) példa.

A bemutatott minimalista elemzés tehát elegánsan, a kormányzás fogalmára nem támaszkodva modellezi a *that*-nyom effektus jelenségét az angol mondatokban. Az elemzéshez használt alapfeltevések (a *that* mint T-ből C-be való mozgatás eredménye, az alanyeset mint *uT*, a Gazdaságossági Elv) független érvekkel támaszthatók alá (lásd részletesen Pesetsky–Torrego 2001: 1–20). A következő fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogyan alkalmazható az általuk leírt modell az olasz adatokra.

4. Az elmélet alkalmazása az olaszban

Noha Pesetsky–Torrego (2001) nem foglalkozik mélyrehatóan a *that*-nyom effektust nem mutató nyelvek elemzésével, a spanyol *que* ('hogy') kötőszó kapcsán megemlíti, hogy az feltehetően nem T-ből C-be való mozgatás eredménye, hanem egy önálló, lexikális elem. Ez az eltérés a spanyol *que* és az angol *that* között pedig magyarázhatja a *that*-nyom effektus hiányát a spa-

A that-nyom effektus jelenléte az angolban és hiánya az olaszban:

nyolban (Pesetsky–Torrego 2001: 19, 41, 45-ös számú végjegyzet). A modell olaszra történő alkalmazásának egy lehetséges módja tehát az lenne, hogy az olasz *che* kötőszó esetében is azt feltételezzük, hogy egy lexikális elemről van szó. Elméleti szempontból azonban ez nem tűnik szerencsés megoldásnak. Mint láttuk, a *that*-nyom effektus hiánya minden *pro*-drop nyelvre jellemző. Ebből arra következtethetünk, hogy kell lennie valamilyen összefüggésnek *pro* jelenléte és a *that*-nyom effektus hiánya között az olyan mondatokban, ahol – az angol példák alapján – agrammatikalitást várunk. Ha azonban az angol-olasz különbséget a kötőszók eltérő értelmezésére vezetjük vissza, nem látjuk, mi ez az összefüggés. A másik szempont, amely miatt nem lenne szerencsés a *che*-t az angol *that*-et különbözőképpen kezelni, az az angol-olasz párhuzam, amelyet a következő mondatokban figyelhetünk meg:

(22) $_{CP}[*(\textit{That})]_{IP}[\textit{John loves Mary}] \textit{seems probable}$.
 hogyan John szereti Mary tűnik valószínű
 'Hogy John szereti Mary-t, az valószínűnek tűnik.'

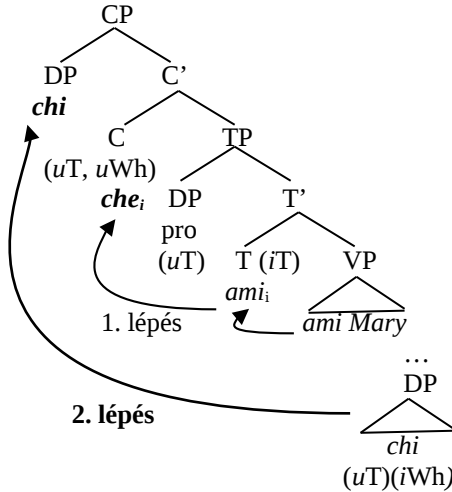
(23) $_{CP}[*(\textit{Che})]_{IP}[\textit{John ami Mary}] \textit{sembra probabile}$.
 hogyan John szereti-SUBJ Mary tűnik valószínű
 'Hogy John szereti Mary-t, az valószínűnek tűnik.'

Mint azt korábban láttuk, a kötőszó mind az angolban, mind az olaszban elhagyható az alárendelő mellékmondatokból. Ha azonban alanyi szerepű CP-t vezet be, mint a fenti példákban, kötelező kitenni. Pesetsky–Torrego (2001: 20–21) ezt a tényt az angolra vonatkozóan szintén annak a hipotézisnek a segítségével magyarázza, hogy a kötőszó a T-ből C-be való mozgás eredménye. Ha ezt nem fogadjuk el az olasz *che*-vel kapcsolatban, nehéz megmagyaráznunk a (22–23) mondatok közötti párhuzamot.

Maradjunk tehát annál a feltételezésnél, hogy nincs különbség a *che* és a *that* értelmezése között. Láttuk, hogy a *pro*-nak bizonyára kulcsszerepe van az olyan olasz mondatok derivációjában, ahol várakozásaink ellenére nem lép fel a *that*-nyom effektus. Ha a korábbi elemzésekre támaszkodva feltételez-

zük, hogy ilyenkor a kanonikus alanyi pozíciót *pro* foglalja el, és így az alany állhat az ige után, a X. ágrajzon illusztrált szerkezetet kapjuk⁷:

(24) *Chi_i pensi [t_i' che pro ami t_i Mary]?*

Ekkor a beágyazott CP derivációja a következőképpen alakul. Mivel az alanyi kérdőszó nem [Spec, TP-ben], hanem egy strukturálisan alacsonyabb pozícióban van, nem tudjuk első lépésben felmozgatni [Spec, CP]-be. A mozgás a Pesetsky–Torrego-féle modellben ugyanis egy lokálisan nagyon megszorított művelet, a posztverbális alany nem tehet meg ekkora távolságot. Az úgynevezett 'Attract Closest X' elve miatt a legközelebbi összetevőnek kell mozognia, a „közelség” fogalma pedig a k-vezérlésre támaszkodik⁸. Ez alapján TP, [Spec, TP] és T egyforma távolságra vannak C-től. Az úgynevezett

⁷ Felmerülhet a kérdés, hogy pontosan milyen kapcsolat, kötési viszony áll fenn a *pro* és a *chi* kérdő névmás között. A GB-féle elemzésben ezek láncot alkotnak: a *pro* esetet kap, a *chi* pedig tematikus szerepet (Haegeman–Guéron 1991: 602). Minimalista keretek között Belletti (2005) foglalkozott hasonló problémával. Az ő elemzése szerint a *pro*-t és posztverbális, lexikális alanyt egyszerre tartalmazó szerkezetekben a *pro* és a lexikális alany egy ún. „nagy DP” (big DP) konstitúens részeként egyszerre kerülnek be a derivációba, majd a *pro* a kanonikus alanyi pozícióba, a lexikális elem pedig egy IP-n belüli *Focus* pozícióba mozog. Kérdéses azonban, hogy ez az elemzés alkalmazható-e az általunk vizsgált szerkezetekre, és ha igen, pontosan hogyan. A téma további kutatást igényel, amely azonban nem képezi a jelen dolgozat tárgyát.

⁸ „Y akkor van közelebb K-hoz, mint X, ha K k-vezérlő Y-t és Y k-vezérlő X-et.” (Pesetsky–Torrego: 2001: 5)

Head Movement Generalisation miatt⁹ TP nem, csak a T fej mozoghat. A C fejen az *uT* jegy törlése tehát elvileg vagy a T fej vagy a *pro* mozgatásával történhet – ez utóbbi lehetőség viszont csak akkor áll fenn, ha feltételezzük, hogy a *pro* rendelkezik nem értelmezhető időjeggyel.¹⁰ Nem tudjuk tehát csupán a kérdőszómozgatással, egy lépésben törölni a C fejen lévő, nem értelmezhető jegyeket, mint ahogy azt az angol mondatok esetében láttuk. Először mindenképpen egy strukturálisan közelebb lévő elemnek, T-nek (vagy, amennyiben van *uT* jegye, a *pro*-nak) kell mozognia. Ha a T fej mozog, a *che* kötőszó megjelenik a mondatban. A deriváció második lépésében *wh*-mozgatással töröljük az *uWh*-jegyet a C-ről. Mivel nincs ennél kevesebb lépést tartalmazó, gazdaságosabb deriváció, a (24) mondat helyes lesz.

Ahogy azt az ábrán is látjuk, a T fej nem üres, mint az angol példánkban, hanem a ragozott ige foglalja el ezt a pozíciót (az olaszban az ige általában kimozog a VP-ből és hozzácsatolódik T-hez). Ha a fent vázolt elemzés helytálló, azt kell feltételeznünk, hogy a kötőszó az ige duplikációjaként jelenik meg, hasonlóan azokhoz az angol mondatokhoz, ahol a segédige mozog fel T-ből C-be (lásd 6. lábjegyzet).

A következő fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogyan illeszthetők bele ebbe a modellbe azok az olasz mondatok, amelyekben nincs kötőszó.

5. A kötőszó nélküli olasz mellékmondatok elemzése

Ahogy azt az első fejezetben láttuk, a *che* sokszor el is maradhat az alárendelő mellékmondatokból. A könnyebb átláthatóság kedvéért itt is megismételjük a releváns példamondatokat, kihagyva a kötőszót:

- (25) *Chi_i pensi [t_i' John ami t_i]?*
kit gondolsz John szereti-SUBJ
'Mit gondolsz, kit szeret John?'
- (26) *Dove_i pensi [t_i' John abbia incontrato Mary t_i]?*
hol gondolsz John AUX-SUBJ találkozott-PART Mary
'Mit gondolsz, hol találkozott John Mary-vel?'

⁹ Ez az elv kimondja, hogy ha egy adott fej a komplementumán, valamilyen XP kategóriájú öszszetevőn megtalálható jegyet „vonz”, akkor nem XP-nek, hanem az X fejnek kell mozognia. (Pesetsky–Torrego 2001: 6)

¹⁰ A kérdés, hogy van-e a *pro*-nak időjegye, további kutatást igényelne, amire most nem kerítünk sort. Mindenesetre azt elmondhatjuk, hogy mind a *pro*, mind a T fej mozgatása egyformán gazdaságos lenne, hiszen a „közelség” fogalmának Pesetsky–Torrego-féle értelmezése szerint mindkét pozíció egyforma távolságra van C-től.

- (27) *Chi pensi [ami Mary]?*
 kit gondolsz szereti-SUBJ Mary
 'Mit gondolsz, hogy ki szereti Mary-t?'

A fenti mondatok egyik lehetséges elemzési módja a következő. Mivel nincs kötőszó, azt feltételezhetjük, hogy az *uT* jegy ellenőrzése nem T-ből C-be való mozgás során történt, hanem az alany (a lexikális alany vagy *pro*) mozgott fel [Spec, CP-be]-be. Tehát az alanyeset miatt törlődik a C-n lévő *uT*, pontosan úgy, ahogy ezt Pesetsky és Torrego a (18)-típusú angol mondatok esetében javasolta (19). Az ige ez esetben a T fejben marad.

Feltételezhetünk azonban egy másik elemzést is a fenti adatokkal kapcsolatban. Poletto (2001: 280) a *che* nélküli beágyazott mellékmondatok esetében azt állapítja meg, hogy az ige az ilyen szerkezetekben a CP-mezőbe mozog¹¹. A Pesetsky–Torrego-féle modellben ez azt jelenti, hogy az ilyen CP-k derivációja során is történik T-ből C-be való mozgás, azonban ilyenkor a ragozott ige duplikáció nélkül mozog fel C-be (ezért nincs kötőszó). A következőkben áttekintjük Poletto (2001: 269–280) érveit és szemléltetjük, hogyan illeszthető be az ő általánosítása a Pesetsky–Torrego-féle elemzésbe.

Az első empirikus érv egy olasz-germán hasonlóságon alapul. Azok az olasz, főmondatbeli igék, amelyek engedik a kötőszó elhagyását, ugyanazok, mint amelyek bizonyos germán, V2 nyelvekben az ige CP-mezőbe való mozgását eredményezik (úgynevezett hídigék, például német *glauben* = olasz *credere* 'hinni'). Ésszerűnek tűnik tehát hasonlóan elemezni az olasz, kötőszó nélküli mondatokat, valamint a germán V2 szerkezeteket.

A szerző másik érve bizonyos adverbiumoknak az igehez viszonyított helyzetére támaszkodik: azokban a mondatokban, ahol nincs kötőszó, az IP-tartomány bal szélén elhelyezkedő határozószók (mint a *sicuramente* = 'biztosan') nem állhatnak az igétől balra (28a-b). Ha azonban van kötőszó, az ige állhat az adverbiumtól balra is (28c).

- (28) a. **Credo sicuramente lo faccia.*
 hiszem biztosan azt csinálja-SUBJ
 'Azt hiszem, bizonyára azt teszi.'

¹¹ Poletto CP-felbontást (*Split CP*) alkalmaz, különböző funkcionális projekciókat feltételezve a CP-mezőn belül. Elemzésében az ige először a legalsó C pozícióba kerül, ahonnan továbbmozoghat. Dolgozatunkban nem szeretnénk kitérni e feltételezett CP-mező részletes bemutatására. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy e CP-felbontás nem összeegyeztethetetlen a Pesetsky–Torrego-féle modellel, amelyben TP és C testvércsomópontok. A legalsó C pozícióba történő mozgást követően akár további mozgásokat is feltételezhetünk, a szerzőpáros által alkalmazott elvek figyelembe vételével (Attract Closest X, Head Movement Generalisation stb.)

A that-nyom effektus jelenléte az angolban és hiánya az olaszban:

b. *Credo lo faccia sicuramente.*

hiszem azt csinálja-SUBJ biztosan

'Azt hiszem, bizonyára azt teszi.'

c. *Credo che sicuramente lo faccia.*

hiszem hogy biztosan azt csinálja-SUBJ

'Azt hiszem, hogy bizonyára azt teszi.'

Poletto (2001: 274, (24a-b) és (25a) példák)

Kézenfekvő magyarázat erre a tényre, hogy az ige (28b)-ben a CP-mezőbe mozgott.

A harmadik empirikus érv, amelyet Poletto említ, az alany helyzetére vonatkozik. Bizonyos anyanyelvi beszélők ugyanúgy kezelik a kötőszó nélküli mellékmondatokat, mint a kérdő mondatokat: egyik kontextusban sem engednek meg lexikális alanyt.

(29) **Cosa Gianni ha fatto?*
mit Gianni AUX-SUBJ csinált-PART
'Mit csinált Gianni?'

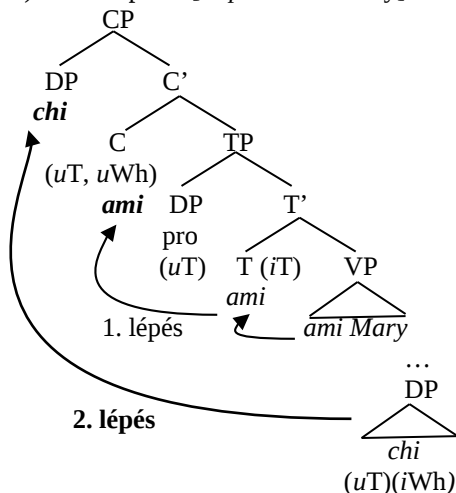
Poletto (2001: 279, (38a) példa)

Az olasz kérdő mondatok esetében az ige a C fejbe mozog. Ezért ismét kézenfekvőnek tűnik a két szerkezetet párhuzamba állítani, és a beszélők ítéleteit azzal magyarázni, hogy a nem *che*-vel bevezetett mellékmondatokban az ige helye a C-ben van¹².

Ha tehát elfogadjuk Poletto elemzését, miszerint a *che* nélküli mellékmondatokban is van T-ből C-be való mozgás, a deriváció a következőképpen alakul:

¹² A bemutatott elemzés szempontjából problematikusak lehetnek azok a mondatok, amelyekben az ige mozgása ellenére a lexikális alany preverbális (e mondatokat csak bizonyos beszélők fogadják el). A probléma nem illeszkedik szorosan a dolgozat témájához, ezért nem tárgyaljuk részletesen. Poletto megoldási javaslatáról lásd Poletto (1997).

(30) Chi_i pensi [t_i *pro* t_i Mary]?

A deriváció első lépéseként a T-ből C-be való mozgatás során az ige – duplikáció nélkül – a C fejebe mozog, és így törlődik a nem értelmezhető időjegy¹³. Második lépésben kérdőszómozgatással törlődik a nem értelmezhető Wh-jegy. Ez a deriváció szintén két lépésből áll, tehát nem kevésbé gazdaságos, mint a (28)-ban szemléltetett, kötőszót tartalmazó mondat derivációja.

E fejezetben tehát két megoldást is láttunk a kötőszó nélküli olasz mondatok elemzésére. Az egyik lehetőség az, hogy a lexikális alany, illetve a *pro* mozgatóját feltételezzük a [Spec, CP] pozícióba, a másik elemzés szerint T-ből C-be való mozgatás történik. Mivel ez utóbbi megoldás mellett empirikus érvek is szólnak (az ige pozíciója), szerencsésebbnek tűnik ezt elfogadnunk.

Összegzés

E dolgozatban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a modern szintaxis eszközeivel hogyan lehet leghatékonyabban modellezni az angol-olasz különbséget a *that*-nyom effektus tekintetében. Ehhez egy konkrét, minimalista keretben született modell olasz nyelvre történő alkalmazhatóságát vizsgáltuk. Arra jutottunk, hogy a korábbi, GB-modellben megfogalmazott

¹³ Felmerül a kérdés, miért lehetséges az, hogy bizonyos esetekben a T-ből C-be mozgatás az ige duplikációjával jár, míg máskor az ige duplikáció nélkül mozog. A kérdés megválaszolandó és további kutatást igényel, jelen dolgozatban azonban nem foglalkozunk vele.

általánosítás, miszerint a nyelvek közötti eltérés visszavezethető a *pro*-drop paraméterre, kifejezhető minimalista eszközökkel is. Poletto (2001) empirikus megfigyeléseit felhasználva láttuk, hogy a vizsgált nyelvi adatok összefüggésben állnak az olasz ige C pozícióba történő mozgásával. Noha a modell bizonyos elemei megválaszolandó kérdéseket vetnek fel (milyen a kötési viszony *pro* és a kérdőszó között az olasz mondatokban; miért mozoghat az olasz ige duplikálódva és duplikáció nélkül is T-be), az elemzés képes a vizsgált adatokra kielégítő magyarázatot adni.

A modellhez kapcsolódó alapfeltevések (a *that* mint a T-ből C-be mozgás eredménye; az alanyeset mint *uT*; az ige pozíciója az olaszban) független érvekkel alátámaszthatók, a *that*-nyom jelenségen kívül számos egyéb nyelvi adatot is magyaráznak. Egy olyan, elméleti szempontból szerencsés modellhez jutottunk tehát, amely a kormányzás fogalmának felhasználása nélkül, csak a minimalista eszközökkel képes a nyelvek közötti különbséget levezetni.

Hivatkozások

- Belletti, Adriana 2005. Extended doubling and the VP periphery. *Probus* 17(1): 1–35.
- Graffi, Giorgio 1994. *Sintassi*, Bologna, Il Mulino.
- Haegeman, Liliane 1991. *Introduction to Government and Binding Theory*, Oxford; Cambridge (MA), Blackwell.
- Haegeman, Liliane – Guéron, Jacquelin 1999. *English Grammar: a Generative Perspective*. Malden, Blackwell.
- Pesetsky, David – Torrego, Esther 2001. T-to-C Movement: Causes and Consequences. In Kenstowicz, Michael (ed.) *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge (MA), MIT Press. [<http://web.mit.edu/linguistics/www/pesetsky/Torrego-Pesetsky.pdf>].
- Poletto, Cecilia 1997. *The higher functional field*. OUP, New York
- Poletto, Cecilia 2001. Complementizer Deletion and Verb Movement in Standard Italian. In Cinque, Guglielmo – Salvi, Giampaolo (eds.), *Current Studies in Italian Syntax*. Amsterdam, Elsevier. 265–86.
- Rizzi, Luigi 2006. On the Form of Chains: Criterial Positions and ECP Effects. In Cheng, L. – Corver, N. (eds) *Wh Movement: Moving on*. Cambridge (MA), MIT Press. 97–134.
- Rizzi, Luigi – Ur, Shlonsky 2007. Strategies of Subject Extraction. In Gärtner, Hans-Martin – Sauerland, Uli (eds) *Interfaces + Recursion = Language? Chomsky's Minimalism and the View from Syntax-Semantics*. Berlin, Mouton de Gruyter. 115–160.